

Postsocijalističke evropske zemlje u međunarodnim odnosima

RADOVAN VUKADINOVIĆ*

Sažetak

Raspad socijalizma i mogućnost stvaranja nove Evrope otvorio je prostor za nova razmišljanja o zemljama Istočne i Srednje Evrope. Optimistički pogledi zamijenjeni su skepticizmom, koji se sudario s realnostima novih odnosa u postsocijalističkom svijetu. Samo razvijanjem demokracije i prihvaćanjem svih demokratskih oblika koji su već odavno ugrađeni u zapadnoevropski politički i gospodarski život Istočna Evropa može postati dio Evrope. Autor naglašava da su sva domaća sredstva nedostatna i da ni jedna nova zemlja nije u stanju postavljene ciljeve sama rješavati vlastitim sredstvima, da bez vanjske pomoći ni jedna od njih neće moći održati postojeći pravac razvoja, a možda čak ni postojeće državne okvire. Promatrajući razvoj novih evropskih država u neposrednoj budućnosti, može se zaključiti da će njihovo glavno usmjerenje biti Evropa, pri čemu kao početnu mogućnost treba iskoristiti sve oblike postojeće ili neke buduće regionalne suradnje među novim državama.

Brzina i dubina promjena što su se zbile u istočnoevropskim zemljama iznenadile su gotovo sve analitičare međunarodnih odnosa. Sustav za koji se vjerovalo da u sebi ipak krije stanovite elemente stabilnosti i trajnosti, pod naletom ubrzanih unutrašnjih i vanjskih faktora, počeo se vrlo brzo rastvarati i raspadati i samim tim postavio mnoga nova pitanja o daljnjoj sudbini istočnoevropskih zemalja, o socijalizmu kao društveno-političkom procesu, ali i o ukupnosti odnosa Istoka i Zapada.

Ako se danas traže korijeni istočnoevropskog socijalizma, ponajprije treba imati na umu poratnu podjelu Evrope na dvije različite sfere utjecaja, zatim razdoblje staljinizma i njegove dugotrajne posljedice, ali i ostatke, te prihvaćanje sovjetskog modela socijalističke izgradnje kao jednog važećeg i u praksi primijenjenog. Pokušaji pojedinih istočnoevropskih zemalja da izađu iz toga kruga odnosa i da promijene prije svega neke unutarnje karakteristike razvoja, ugušivane su silom vanjskih činilaca (Mađarska 1956, ČSSR 1968) ili pak organiziranom akcijom domaćih nacionalnih snaga (Poljska 1981).

* Radovan Vukadinović, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, Vanjsko-politički odsjek na predmetu *Međunarodni politički odnosi*

I

SCENARIJI ISTOČNOEVROPSKOG RAZVITKA

Raspad socijalizma i mogućnost stvaranja nove Evrope¹, u kojoj bi se zajednički našli i Zapad i Istok u realizaciji političkih, socijalnih, ekonomskih i vojnih ciljeva, otvorio je prostor za nova razmišljanja o zemljama Istočne, a posebice Srednje Evrope. Sva ona mogu se svrstati u četiri različita scenarija, od kojih se prva dva u povijesti ponavljaju, dok su druga dva prolazna.

Prvi scenarij ističe da je, povijesno gledano, proces modernizacije u ovom dijelu Evrope bio brutalno prekinut nakon drugoga svjetskoga rata, da je režim nametnut izvana, a sada, nakon velikog istočnoevropskog »proljeća naroda«, Srednja Evropa vraća se svojim pravim izvorima na zapadu Evrope.

Drugi scenarij tvrdi sasvim suprotno, tj. da se prošlost u ovom dijelu Evrope ponavlja, i da se te kao zaostale i manje razvijene zemlje vraćaju svim svojim suprotnostima po kojima su bile poznate i u prošlosti.

Treći scenarij ima optimistički oblik i daje nadu da bi bar neke zemlje Istočne, odnosno Srednje Evrope (Poljska, Mađarska, Češkoslovačka) mogle uskoro postati dijelom Evropske zajednice.

1.1. Inkorporativni scenarij

Dok je državni socijalizam pokazivao očite znake slabljenja, pod utjecajem politike detanta, u nekim zemljama Istočne Evrope neutralnost je bila popularan model za budućnost. Vjerovalo se da bi sovjetska politika, pod utjecajem unutarnjih i vanjskih okolnosti, bila spremna dopustiti razvijanje neke vrste istočnoevropske finlandizacije ili austrizacije.²

No, pobjedom novih režima, ideja o neutralnosti odbačena je kao neaktualna i nepotrebna. Glavni pravci akcije, one stvarne ili pak one tek priželjkivane, bili su usmjereni stvaranju veze s NATO-om. Nakon sastanka Busha i Gorbačova (u prosincu 1989) novim političkim istočnoevropskim garniturama bilo je jasno da je Istočna Evropa sa sovjetske strane otpisana, te da se u realizaciji političkih, ekonomskih i vojnih problema novih postsocijalističkih država treba obratiti izravno Zapadu.

¹ A. Agh, »The Post Could War Neutrality System in Central Europe« u: *Un defu pour la Communauté Européenne: Les bouleversements à l' East et au Centre du Continent, Etudes européennes, Bruxelles 1991.*

² Ocjenjujući da se situacija u »osam bivših komunističkih zemalja stalno pogoršava«, jedan od autora čak tvrdi da bi se cijelo područje moglo promatrati kao »evropski produžetak Trećega svijeta«. W.R.Mead, »Soul Among the Prophets, The Bush Administration and the New World Order«, *World Policy Journal, Summer 1991, str. 396.*

Međutim, pokušaj trenutnog uključivanja u sve zapadnoevropske institucije, od Evropskog vijeća pa do NATO-a, pokazao se ipak preuranjenim. Zapad je bio skeptičan prema mogućnosti otvaranja svih vrsta, odnosno preuzeti imanja novih obveza, a istodobno je postojao i strah da bi takve sankcije Zapada mogle, posebice na vojnom polju, biti kontraproduktivne u odnosu na razvijanje zapadnih veza sa Sovjetskim Savezom.

Jedina zemlja koja je bila u stanju realizirati taj inkorporativni scenarij bila je Istočna Njemačka, koja je također na temelju njemačko—sovjetskog odgovora (Stavropol, srpanj 1990) u cjelini ušla u Zapadnu Evropu ujedinjena sa Saveznom Republikom Njemačkom.

Stanovita razočaranost zapadnim neprihvatanjem Istoka bila je posljedica prevelikih i prebrzih nastojanja Istoka da što prije uđe u Evropu. Tome je bitan uzrok i neiskusstvo političkih ekipa, inflatorno vjerovanje u širokogrudnost Zapada i svećmoć demokracije a naravno, sva ta razmatranja podcijenila su interese Zapada.

No, dok su takva, naivna, očekivanja demonstrirana na Istoku, ne treba zaboraviti da je i Zapad dočekao kraj socijalizma kao epohalni događaj koji će začas promijeniti povijest svijeta. Jedna od teza koju je zastupao neoliberalni dio Washingtona bila je: socijalizam je Istočnu Evropu učinio siromašnom, kapitalizam će joj dati bogatstvo. Osnovna pretpostavka za to trebala je biti u tvrdnji koja je isticala da se pod površinom socijalističkih ideja nalaze u stvari iste zapadne vrijednosti, te da će vrlo brzo nestati razlika između Srednje Evrope i Zapada.

No, optimistički pogled ubrzo je zamijenjen sve većim skepticizmom koji se sudario s realnostima novih odnosa u postsocijalističkom svijetu. Srednja Evropa htjela je, pak, snažnu i brzu ekonomsku pomoć kako bi prevladala krizu, uključivanje u zapadnoevropske institucije i izgradnju zajedničke obrane.

Mjeseci koji su uslijedili ubrzo su pokazali da je bilo »lakše osvojiti vlast nego vladati«. ³ Okretanje Zapada u cjelini problemima Perzijskog zaljeva u ljeto 1990. još više je iznenadilo i razočaralo lidere u postsocijalističkim zemljama. Tome se pridružio i problem nove energetske krize, nemogućnost Sovjetskog Saveza da isporučuje naftu i, istodobno, došlo je do kolapsa svih ekonomskih aranžmana između bivših socijalističkih država.

1.2. Povratak prošlosti

Na Zapadu se sve više stječe dojam da je u Istočnoj Evropi na pomolu vraćanje starim, tradicionalnim odnosima. Primitivni nacionalizmi, antisemitizam, nedostatak političke kulture i ograničena demokracija ukazivali su Zapadu da je Istočna Evropa možda veće opterećenje nego dobitak. Neki vodeći vašingtonski sovjetolozi, suočeni s vijestima iz toga dijela Evrope, počeli su tvrditi da je ugrožena stabilnost evrop-

³ D. Milenkovič, »The Politics of Economic Transformation«, *Journal of International Affairs*, special issue »East Central Europe: After the Revolution«, Summer 1991, str. 158.

skog kontineta i da bi bilo bolje da je to područje politički ostalo tamo gdje je i bilo.

I dok su neki analitičari vodili računa o stabilnosti regije, pa i Evrope, drugi su pak bili zabrinuti zbog činjenice da će etnički konflikti i pogrešni politički potezi voditi tome da će glavni politički akter u istočnom dijelu Evrope postati Njemačka.⁴

Zbigniew Brzezinski u to je doba razvio i svoj scenarij istočnoevropskog razvoja, videći ga između Sarajeva i Strasbourga, tj. između pola prihvatanja i razvoja zapadnih ideja ili pak daljeg gubljenja u tradicionalnim istočnim ponavljanjima loše povijesti. Strasbourg bi mogao voditi: »većoj suradnji, široj integraciji, stvaranju više nezavisnih kolaborativnih društava, zasnovanih na institucionalnoj demokraciji i učinkovitom sustavu slobodnog tržišta«. Alternativa tome je vraćanje povijesnim karakteristikama toga dijela Evrope, što može voditi: »fragmentaciji, destabilizaciji, socijalnim i ekonomskim napetostima, političkim, možda čak i etničkim i nacionalnim, kolizijama«.⁵

Panično se bojeći uskrslih istočnoevropskih nacionalizma i onoga što oni nose, neki autori, posebice američki, ističu kako je jedina stvar koju Zapad može učiniti u toj opasnoj regiji — izoliranje od kriza i stvaranje neke vrste karantene oko cijeloga tog područja.

Prije moskovskog puča, kad se još vjerovalo da postoje snage u SSSR-u koje su u stanju vratiti prošlost, ta karantena imala je zadaću da bude dvostruka: s jedne strane da izolira Istočnu Evropu od Sovjetskog Saveza, koji je ipak bio smatran najvećim zapadnim neprijateljem, s druge strane da bude u funkciji odvajanja istočnoevropskog žarišta sukoba od zapadnoga svijeta.

Stanovite prijete tzv. novom sovjetskom intervencijom, jačanjem vojnih snaga, smjenjivanjem Gorbačova i sl. nemaju više za Istočnu Evropu veliko značenje. Te zemlje više su zabrinute mogućnošću općeg izvoza sovjetske destabilizacije, katastrofalnim smanjenjem trgovinske razmjene, neplaćanjem dugova i velikom navalom sovjetskih izbjeglica ili pak »turista«. Najava da će od 1.1.1993. godine svaki sovjetski građanin imati putovnicu, u istočnoevropskih susjeda izaziva paničnu zabrinutost.

Polupasivnost Zapada, neangažiranje ili pak prizivanje neke vrste karantene, mogu se vidjeti i u načinu na koji je bila tretirana dezintegracija Jugoslavije. I Sjedinjene Države i Evropska zajednica izjavile su svoju zainteresiranost za održavanje »jedinstva i teritorijalnog integriteta« u vrijeme kada toga jedinstva više nije bilo. Izjave Slovenije i Hrvatske o samoodređenju također su primljene na znanje sa zakašnjenjem, bez odgovarajuće akcije.

Velika linija podjele koja dijeli Istočnu od Srednje Evrope prolazi upravo kroz Jugoslaviju, i dio krize može se apsolvirati shvaćanjem tih suprotnosti.

⁴ G. Traverton, »A New European Security Order«, *Journal of International Affairs, Summer 1991, str. 111.*

⁵ Zb. Brzezinski, »Destinations: Strasbourg or Sarajevo?« *Atlantish Perspektief, The Hague, 1991, no. 1., str. 6.*

Samim tim zapadne reakcije na jugoslavenske događaje pokazale su da se kasni sa stvaranjem novog evropskog sustava i da, naravno, postoji vrlo krhko, i očito tek djelomično, razumijevanje onoga što se ovdje događa.

1.3. Crisis management scenarij

Dezintegracija Jugoslavije natjerala je Zapad da se nakon krize u Perzijskom zaljevu ponovno okrene problemima Istočne Evrope. U sukobu između novog sustava pluralizma i privatizacije i nastojanja da se održi nacionalni socijalizam nastao je prvi sukob, koji može imati i svoje sljedbenike. Neosocijalističke ili komunističke tendencije, s više ili manje snažnim nacionalizmom, primjetne su i u Rumunjskoj, Bugarskoj, Albaniji, pa i u Slovačkoj. To može biti i osnovna razlika između Srednje i Istočne Evrope.

U Srednjoj Evropi antisocijalističke nacionalne snage obavile su demontažu bivših režima bez krvi i sada se sukobljavaju s gospodarskim, socijalnim i političkim problemima. Na prostoru gdje vladaju neonacional—socijalistički režimi moguća je ponovna pojava centraliziranobirokratske vojne državne mašinerije koja bi u novim uvjetima htjela zadržati svoje pozicije. U tom sklopu moguće je tvrditi da je oživljavanje starih nacionalizama manja opasnost od novog neosocijalističkog nacionalizma kao reakcije na kolaps državnog socijalizma i na neprijateljsko okruženje u Evropi. To je najbolji izraz latinoamerikanizacije cijeloga područja na kojem se susreću nove demokracije Srednje Evrope s novim agresivnim neokomunističkim nacionalizmima iz Istočne Evrope. Ako je jugoslavenska kriza kulminacija takvog sudara, tada je moguće učiniti i širu projekciju eventualne budućnosti:

— sve veća socijalna i ekonomska kriza uz jačanje populizma, može voditi stvaranju političke snage, stabiliziranju neokomunističkih autoritarnih režima u Istočnoj, a desnih autoritarnih režima u Srednjoj Evropi;

— ti autoritarni režimi mogu postati opasnost za susjede, izravno ili neizravno, pa čak i vojno, jer se njihovi problemi mogu lako prenijeti u susjedstvo ugrožavajući sigurnost, prekidajući normalne gospodarske i socijalne kontakte između stanovništva;

— desni i neokomunistički režimi mogu jedni druge vidjeti kao opasnost i uz jačanje mržnje može doći do konflikta unutar države, koje se može proglasiti posljedicom djelovanja vanjskih snaga.

Međutim, sve to što se zbiva u Srednjoj i Istočnoj Evropi može izazvati posljedice u Sovjetskom Savezu. Zapad je, igrajući stalno na Gorbačova, ocijenio da postoje dva glavna zadatka:

— integriranje Sovjetskog Saveza u svjetsku privredu, uza sve institucionalne posljedice;

— eliminiranje nuklearnih opasnosti kao rezultata raspada velikog imperija i tendencija za podjelom nuklearnog oružja.

U tom smislu bile su jasne i Bushove riječi da Amerika ne namjerava prihvatiti lokalne autoritativne umjesto prijašnjeg autoritativizma. Inzistiranje na održavanju

kakvog—takvog saveza Zapad vidi kao mogućnost za rješavanje pitanja uključivanja: velike države u svjetske tijekove, ali i kao jamstvo da se njezini (sada raspršeni) nuklearni kapaciteti ipak mogu zadržati pod centralnom kontrolom.

Neki poznavaoци nuklearne strategije supersila upozoravaju da je opasnost upotrebe nuklearnog oružja veća danas u eventualnom građanskom ratu na teritoriju SSSR-a nego što je to bilo ikad u doba hladnog rata.⁶ Kako su sovjetski nuklearni kapaciteti razbacani po čitavom teritoriju bivšeg SSSR-a, koji je sada u kaotičnom stanju, jasan je i strah zapadnoga svijeta da bi se mogao naći suočen s posljedicama građanskoga rata ili građanskih ratova koji će buknuti.

Naznačujući mogućnost postojanja novih 15 nuklearnih država (što je, svakako, pretjerano), u kojima su odnosi nesređeni i mogu voditi konfliktima, pa i ratovima, brojni sovjetski autori nastoje skrenuti pozornost Zapada na potrebu održavanja centra (da li sovjetskog ili ruskog?) koji bi mogao kontrolirati takvo stanje. No, čini se da je raspad sovjetskog imperija otišao tako daleko da su ti pozivi neaktualni koliko i upit — pamтите li 1917. i lavinu koju je ona pokrenula?⁷

Opća dezintegracija sovjetskog kolosa obuhvatila je i oružanu silu, a bez dvojbe doći će i do nove participacije u raspodjeli nuklearnog oružja.

S druge strane, zaokupljenost Zapada sovjetskom potencijalnom opasnošću nuklearnog karaktera, ostavit će neokomunističke zemlje izvan fokusa zapadne akcije. Na taj način može jačati latinskoamerički model koji može dobiti svoj pinočeovski ili pak peronistički oblik. Vojna spirala ili pak populistička spirala može ovdje dobiti oblik neokomunističkog ili antikomunističkog djelovanja. No svaki od njih može biti temeljen na vojnoj sili. Stvaranje srednjoevropskih ili istočnoevropskih vojnih hunta, kako bi se očuvao unutarnji red i mir, može voditi općoj destabilizaciji u regiji.

To bi, dakako, bio najgori mogući oblik razvoja koji bi odlučnim i organiziranim *crisis managementom* bilo moguće spriječiti. Upravo želja da se pomogne transformacija Istoka, a u prvom redu demokratizacija Istočne Evrope, mora voditi Zapad stvaranju organiziranog *crisis managementa* kako bi u slučaju neke nove krize jugoslavenskih razmjera bio spreman. Jer, očito je da marginalizacija ovih zemalja u Pinochetovu—Peronovu dilemu ne može biti u interesu Zapada.⁸ Posebice onoga dijela koji želi graditi novu evropsku arhitekturu.

1.4. Regionalizacija ili evropeizacija

Unatoč neispunjenim očekivanjima i srušenim iluzijama na Zapadu o brzom nepretrku u postsocijalističkim zemljama, o kojima se govori kao o »novim demokracijama«, ne treba smetnuti s uma da su one ipak napravile korak u pravcu stanovitog stabiliziranja svog položaja (naravno, osim bivše Jugoslavije). Uz bilateralne

⁶ G. Traverton, *A New European Security Order* ... op. cit. str. 103.

⁷ H. Trofimenko, *Pan European Security: A Soviet Scholar's View*, *Journal of International Affairs*, Summer 1991, str. 121.

⁸ D. Milenkovič, »The Politics« ... op. cit. str. 164.

napore i uspostavljanje novih odnosa, kako između istočnoevropskih zemalja, tako i sa Sovjetskim Savezom, pojavili su se i viši oblici regionalne suradnje koji pokazuju spremnost da se zajednički rješavaju politička i ekonomska pitanja.

Trilateralala Mađarska, Češko—Slovačka i Poljska daje prve rezultate i jača osnovicu na kojoj se profiliraju posebni odnosi ovih triju srednjoevropskih država. Trilateralala je omogućila i pretvaranja Pentagonale u Heksagonalu (uključivanjem Poljske), što je otvorilo mogućnost povezivanja s Italijom, Njemačkom i bivšom Jugoslavijom.

Smatrajući NATO glavnim instrumentom na kome se može temeljiti evropska sigurnost, potražene su i mogućnosti za povezivanje s tom organizacijom koja je prihvatila stanovito uspostavljanje informativnih odnosa.

Istočnoevropske postsocijalističke zemlje razumiju danas bolje svoje pozicije pa unatoč nastojanju da se što više uključe u zapadnoevropski sustav političkih, ekonomskih i sigurnosnih odnosa, one ne zaboravljaju ni panevropski sustav odnosno Konferenciju o evropskoj sigurnosti i suradnji, kao značajnu šansu za razvijanje ukupnih evropskih odnosa i jačanje veza između Istoka i Zapada. To je tijelo koje bi u optimalnom obliku moglo najšire ostvariti novi evropski poredak.

Ovaj scenarij, koji je u velikoj mjeri rezultat prijednog puta i dvogodišnjih iskustava, vodi i konsolidaciji na planu demokratizacije i stvaranja sigurnosnih novih koordinata. Stvaranje novog evropskog sustava sigurnosti nemoguće je zamisliti bez nazočnosti postsocijalističkih zemalja, koje pak moraju imati utemeljena demokratska načela kao osnovni znak raspoznavanja.

To je ujedno i najbolja prilika da se postsocijalističke zemlje ne nađu izolirane, da ne ostanu u karanteni ili da se u njima ne pojave oblici latinskoameričkog razvoja. Samo razvijanjem demokracije, prihvaćenjem svih demokratskih oblika, koji su već davno ugrađeni u zapadnoevropski politički i gospodarski život, Istočna Evropa može postati dio Evrope. U protivnom, kako kaže Kipling: »... Istok je Istok, Zapad je Zapad i oni se nikada neće sresti...«

II.

NOVE EVROPSKE ZEMLJE — IZAZOV EVROPSKOM PORETKU

Raspad dviju evropskih federacija —Sovjetskog Saveza i Jugoslavije — doveo je do stvaranja novog sustava odnosa u Evropi, gdje su se, usporedo s razbijanjem blokovske bipolarnosti, pojavili novi međunarodni akteri. Dvadesetak novih država na tlu bivšeg Sovjetskog Saveza i Jugoslavije: uvode u evropsku politiku veliku skupinu novih zemalja, različitih po veličini, snazi, gospodarskom razvoju i političkim opredjeljenjima. Uz slom socijalizma, kao državnog sustava odnosa i raspad svih blokovskih tzv. istočnih struktura to je velik izazov evropskim odnosima i mogućnostima gospodarskog, političkog i vojnog sustava.

Iako je još rano govoriti o konturama tog novog sustava evropskih odnosa, u kome se sada nalazi gotovo pedesetak država i koji se primanjem azijskih bivših

sovjetskih republika u KESS geografski proširio, očito je da se već sada u raznim oblicima počinju spominjati ideje o potrebi i mogućnosti novog oblika razvijanja veza, odnosno traženja mjesta za sve nove države.

Apstrahirajući u ovom trenutku pozicije nekoliko većih novih država (Rusija, Ukrajina, Kazahstan) očito je da se radi o stvaranju manjih državnih cjelina kojih je većina nepripremljena (bar što se tiče vanjskopolitičkih dimenzija) otpočela novi oblik političkog i gospodarskog života. Moglo bi se čak tvrditi da je raspad oba federalna državna sustava tekao nešto brže nego što su to mogli zamisliti i najoptimističniji analitičari.⁹ Neuspjeli puč u Moskvi i suludi rat u Hrvatskoj i kasnije u Bosni i Hercegovini bila su svakako dva ključna događaja koja su ubrzali proces stvaranja novih država, pokazujući da je održavanje prošlih struktura, ili pak stvaranje nekih novih sličnih pretenzija, sasvim isključeno.

Budući da se radi uglavnom o manjim zemljama, sasvim je očito da će njihovo novo mjesto u Evropi tražiti prvenstveno definiranje ciljeva i nacionalnu mogućnost njihove realizacije.

U početnoj naznaci ciljeva, bez obzira na sve razlike, može se istaknuti želja za očuvanjem tek stečene nezavisnosti i suverenosti, za očuvanjem sigurnosti granica i teritorija i razvitak uglavnom zaostalih gospodarstava, te hvatanje koraka s Evropom. Ti ciljevi, koji su uglavnom jednaki, bez obzira na to radi li o zemlji u kojoj je pitanje očuvanje sigurnosti i teritorija na prvom mjestu (Hrvatska), ili pak o zemlji koje, zbog katastrofalnog gospodarskog stanja, ne prvo mjesto ističu pitanja preživljavanja (neke bivše sovjetske republike), pokazuju da se za njih nastoji maksimalno izboriti svaka vodeća politička ekipa.

Vidljivo je da su sva domaća sredstva nedostatna i da ni jedna nova zemlja nije u stanju sve te ciljeve sama rješavati vlastitim sredstvima. Čak i velike i potencijalima bogate zemlje, poput Ukrajine i Rusije, ne mogu same rješavati pitanja svog gospodarskog razvoja, te i bez vanjske pomoći ni jedna od njih neće moći održati postojeći pravac razvoja, a možda čak ni postojeće državne okvire.

Devastirana gospodarstva, koja je dugogodišnje loše socijalističko upravljanje dovelo na rub ponora, nisu u stanju zadovoljavati minimalne zahtjeve u pučanstva, te je i stvaranje državne strukture i udovoljavanje uvjetnih potreba daljnje opterećenje za sve evropske države. U slučaju otvorenog rata, ili pak nesređenih odnosa sa susjedima, čitava situacija postaje još teža jer se postojeći mali, dio sredstava troši u neproizvodne svrhe.

Upravo zbog toga ovoga trenutka ni jedna od novih evropskih zemalja i ne pomišlja na »splendid isolation« bilo u gospodarskom ili pak u vojno-političkom pogledu. Politika oslanjanja na vlastite snage je sasvim isključena i samo kada se, zbog određenih okolnosti, neka zemlja nađe u povećanoj izolaciji (tzv. Jugoslavija odnosno nova Srbija) može se govoriti o prisilnom oslanjanju na vlastite snage.

⁹ R. Vukadinović, *The Break-up of Yugoslavia: Threats and Challenges*, Clingendael Institute, The Hague 1992.

Međutim, taj model ni jednoj novoj državi ne može osigurati prosperitet, ni pomoći u ostvarivanju bitnih vanjskopolitičkih ciljeva. Stanovništvu, koje je godinama živjelo u znaku golemih odricanja, nemoguće je kao rješenje nuditi model za koji je očito da bi državu udaljio od evropskih trendova, odnosno od brzoga postizanja dobiti.

Model ostvarivanja suradnje u užim regionalnim grupacijama prolazi kroz svoje početne oblike. Kad je postalo bjelodano da nove postkomunističke zemlje u Istočnoj i Srednjoj Evropi nemaju šansu brzo i lako uskočiti u Evropu, zasnovana je trilateralna suradnja Poljske, Češko-Slovačke i Mađarske. Tri nove demokracije, s brojnim sličnim problemima, potražile su nov model organiziranja koji bi omogućio suradnju u doba kad su se slomile sve strukture bivšeg gospodarskog i političko-vojnog povezivanja na temeljima tzv. Socijalističkog internacionalizma i vodstva Sovjetskog Saveza. Međutim, ubrzo se pokazalo da, osim velike najavljene trostrane suradnje, od te organizacije nema ništa i da su ipak pogledi tih triju zemalja upućeni prema Evropi, a ne prema razvijanju suradnje unutar njihovih granica.¹⁰

Time se ponovo potvrdilo da manje razvijene zemlje, posebice u ključnim trenucima svoje povijesti, traže brže priključivanje razvijenom svijetu i da nikakva uspostava o prvenstvenoj potrebi razvijanja međusobne suradnje ne mogu zamijeniti traženje pučanstva i želju njihovih gospodarstava da ubrzano krenu naprijed. Ni u jednoj od tih triju zemalja još se ne vidi šansa dugoročnog napretka u stvaranju carinske unije, političkog saveza ili pak koordiniranja vanjskopolitičkih ili vojnih aktivnosti. Sličnosti koje ih povezuju i prošlost, koja im je nakon drugoga svjetskog rata nametnula model socijalističkih državnih odnosa nikako nisu dostatni elementi koji bi ih naveli na razvijanje međusobne suradnje.¹¹

Stvaranje Zajednice nezavisnih država na ruševinama Sovjetskog Saveza, također je čini se, prilično neuspješan oblik suradnje. Za razliku od istočnoevropske trilateralne, čiji međusobni odnosi nisu opterećeni velikim problemima i čije su granice uglavnom čvrsto fiksirane, u Zajednici nezavisnih država postoje brojni teritorijalni problemi, nerješena pitanja podjele vojne sile i ekonomsko-financijske budućnosti. Stoga je teško pretpostaviti da bi članice Zajednice mogle u njoj naći trajniji oblik zadovoljavanja svojih potreba. Brojne diskusije i suprostavljanja mišljenja o podjeli oružja, posebice nuklearnog, ubrzo su dovele do jasnog isticanja želje za stvaranjem vlastitih vojnih snaga u dijelu zemalja članica. Slijedile su teritorijalne revindikacije, a naposljetku je otpočeo i proces financijskog osamostaljenja pojedinih republika, čime je ideja o Zajednici postala upitna.

U danima dok je raspad Jugoslavije još bio pod stanovitom kontrolom, hrvatsko-slovenski prijedlog o stvaranju konfederacije također je operirao mogućnosti-

¹⁰ J. Sutor, »Poljska i regionalna i subregionalna suradnja u Evropi«, *Međunarodna politika* 1992, br. 1003, str. 23-26.

¹¹ Istočni nacionalizmi koji sprečavaju razvijanje uzajamne suradnje po Brzezinskom su nezreli, snažni, emocionalni i žestoki u odnosu na one na Zapadu. Z. Brzezinski, »Post Communist Nationalism«, *Foreign Affairs* 1989-1990, vol 68, no. 5, str. 2-5.

ma stvaranja odnosa u kojima bi se zadržala stanovita povezanost republika država. Rat u Hrvatskoj, kao i daljnji razvoj odnosa na tlu bivše Jugoslavije, otklonili su, međutim takvu mogućnost, i ona se sve manje spominje čak i u redovima onih vanjskih promatrača koji se još ne mogu pomiriti s iščeznućem Jugoslavije. Upravo zbog ratnih strahota jasno je da će o novom obliku tzv. suradnje biti teško govoriti stanovito vrijeme. Iako niz elemenata koji su dosad funkcionirali na tlu Jugoslavije imaju zajednički karakter i nužno traže suradnju (promet, elektroenergija, vodeni putovi, ekološka zaštita, i dr.), sve će to morati pričekati smirivanje političkih okolnosti i stvaranje nove klime u kojoj bi se pokušalo razmišljati o suradnji.

Baltičke republike, koje su izborile svoju samostalnost na identičan način i koje su u predsovjetskoj prošlosti imale niz zajedničkih crta, danas u danima svoje nove suverenosti također teško ostvaruju zajedništvo. Prvobitni planovi, koji su najavljivali stvaranje carinske unije, zajedničkog tržišta, maksimaliziranje svih oblika suradnje i stalno političko koordiniranje, stavljeni su sada u drugi plan, a u prvome je postupno rješavanje unutarnjih problema, kao i želja za ulaskom u Evropu, preko nordijskih zemalja ili izravno.

Promatrajući razvoj novih evropskih država u neposrednoj budućnosti, može se zaključiti da će njihovo glavno usmjerenje biti Evropa. Za sve njih, bez obzira radi li se o srednjoevropskim, istočnoevropskim ili pak bivšim azijskim sovjetskim republikama, Evropa je model života, i sve bi one htjele postati sastavni dio.¹² Na drugoj strani jasna je i želja Evrope, da unatoč svim obećanjima i stanovitom povezivanju, ipak zadrži vrata zatvorenima.

Dakle, sve je više diskusija o »produbljanju« i »proširenju« Evropske ekonomske zajednice, ali i rasprave o tome može li se govoriti o jednoj ili o tzv. tri Evrope.

U prvoj Evropi nalazile bi se sve razvijene zapadnoevropske zemlje, u drugoj bi bile srednjoevropske države od Baltika do Jadrana, a u trećoj sve zemlje istočno od linije. I dok bi, eventualno, zemlje iz tzv. druge Evrope imale šansu da ostvare stanovite oblike povezivanja s EEZ, one iz treće Evrope morale bi čekati još nekoliko desetaka godina čak i na takvo, skromno, povezivanje.

Suočene s takvom perspektivom, u doba kada prilično pesimistički pogledi prevladavaju u ovom dijelu Evrope — što je nedavno najbolje izrazio poljski predsjednik Lech Walesa tvrdeći da je razvijena Evropa okrenula leđa Istoku Evrope — razmatranje moguće suradnje novih evropskih država mora se temeljiti na tri bitne činjenice:

1. Zapadna Evropa, od svojih gospodarskih mehanizama integracija pa do drugih oblika, bit će, čak i za zemlje koje su joj najbliže, zatvorena bar do kraja ovoga stoljeća;
2. Suradnja unutar novih država, iako ne rješava bitna pitanja, ipak može pomoći njihovu razvoju, a kako i Evropska zajednica podržava regionalnu suradnju, može se očekivati njezino postupno razvijanje;

¹² Vidi: J.Z. Pietras, »Transnational Future of Europe«, u *Transnational Future of Europe*, ed. by J.Z. Pietras and M. Pietras, Lublin 1992. str. 15-28.

3. Tek u fazi općeg mijenjanja evropskih odnosa i eventualnog stvaranja novog evropskog gospodarskog i političkog poretka, mogao bi se očekivati brži zamah povezivanja koji bi omogućio da i nove evropske države postanu sastavni dio već integrirane i razvijene Evrope.

Polazeći od takvih pretpostavki, zasada je moguće naznačiti glavne oblike suradnje novih država.

Na gospodarskom planu zbog udaljenosti EEZ i svakako godina koje će trebati uložiti u čekanje na viši ili niži stupanj povezivanja, sve nove države, bez obzira gdje se nalaze, trebale bi intenzivno razvijati regionalnu gospodarsku suradnju.

Dosadašnji oblici regionalnog povezivanja, poput Radne zajednice Alpe Jadran, otvaraju mogućnosti za široko djelovanje različitih zemalja, pod uvjetom da se slažu njihovi temeljni interesi i da imaju zajednički pristup suradnji. Čak i u danima podijeljenih političkih odnosa i postojanja suprotnih blokovskih cjelina upravo Radna zajednica Alpe Jadran demonstrirala je vrijednosti zajedničkog djelovanja. U novim uvjetima kada više nema blokova i kada sve nove evropske zemlje teže realizaciji svojih bitnih ciljeva, regionalna suradnja može postati temelj njihova okupljanja.

Regionalno povezivanje na području Dunava, novostvorena crnomorska carinska zona, prvi prijedlozi o suradnji hanseatskih država, kao i mogućnosti djelovanja na Balkanu, jasno pokazuju pravce kojima se može kretati suradnja. Dakako da će i ona biti podložna općim političkim tendencijama i nastojanjima da se po svaku cijenu uđe u razvijenu Evropu. Ali, suradnju u regionalnim okvirima treba shvaćati kao početnu šansu za sve nove evropske države koje žele zajedničkim naporima brže i lakše savladavati teškoće i na taj način trasirati i put za ulazak u Evropu.

Neosporno, oblici regionalne suradnje ne mogu i neće moći zamijeniti evropsku viziju, ali prvim koracima na planu povezivanja sve nove evropske zemlje moraju pokazati svoju sposobnost šireg djelovanja. Istodobno, bit će to test njihove vrijednosti u novoj Evropi. U vrijeme kada se još ne može pristupiti evropskoj integraciji i kada se ta vrata drže zatvorenima, treba potvrditi interes za korisnim međunarodnim djelovanjem, nastojeći u okviru regionalne suradnje stvoriti temelje ne samo gospodarskim nego i ostalim oblicima suradnje. A unatoč sličnostima, postoje i mogućnosti komplementarnog djelovanja koje može biti svima korisno i koje nikako ne treba podcjenjivati.

Na političkom polju zemlje iz redova novih demokracija, već su postale članice Evropskog vijeća, a i neke od novih država bivšeg SSSR-a i Jugoslavije ušle su u redove te najtemeljnije evropske političke organizacije. Zbog toga možemo, očekivati da će upravo Evropsko vijeće biti organ koji će u širokim konturama kreirati temelje političkog djelovanja u Evropi i da će ono postupno povećavati broj članica, kako bi, putem prihvaćanja evropskih kriterija, omogućilo stvaranje uvjeta za punopravno povezivanje svih evropskih zemalja.

S obzirom da je Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji već primila sve bivše sovjetske republike, Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, može se s

pravom očekivati da će i taj mehanizam političke suradnje utjecati na formuliranje ponašanja novih država. Standardi KESS-a, posebice oni vezani uz zaštitu ljudskih prava, zaštitu manjina i nenasilno mijenjanje granica, zajedno sa standardima Evropskog vijeća, činit će glavnu okosnicu na kojoj će se postupno stvarati novo evropsko zajedništvo.

Stoga će te institucije imati značajnu ulogu u stvaranju mogućnosti da se nove evropske zemlje priključe i strukturi integrirane Evrope u političkom smislu i s druge strane, da preko KESS-a pridonese tome da čitav prostor Evrope, zajedno s bivšim sovjetskim azijskim republikama, bude jedna cjelina.

Evropsko vijeće i KESS moći će tako podsticati razvijanje političkih odnosa i pratiti djelovanje pojedinih država, a Evropsko vijeće će, pažljivo bilježeći demokratske tijekove i uspjehe novog demokratskog puta, biti u mogućnosti da obećava prijem u Evropsko vijeće kao nagradu za »dobro ponašanje«.

Na sigurnosnom polju već sada je očito da će biti nužno uložiti goleme napore kako bi se, s jedne strane, omogućilo novim zemljama da postignu sigurnost i, s druge strane, da se spriječi da njihovi konflikti postanu zapreka održavanju evropskog mira.

Teško je očekivati da bi se brzo i lako mogli razviti neki viši oblici suradnje, ali također teško je pretpostaviti da bi regionalna sigurnost mogla dati šanse. Već primjer novih demokracija iz Srednje i Istočne Evrope jasno pokazuje njihovu želju da se uključe u sustav sigurnosti NATO-a, smatrajući da im je to najbolje rješenje. Poljska je uznemirena razvojem na svojim istočnim granicama i nova vojna doktrina temelji se isključivo na atlantizmu, Češko-Slovačka također traži oslonac u Bruxellesu, tvrdeći da je NATO najbolji temelj evropske sigurnosti, Mađarska traži sigurna jamstva s obzirom na situaciju u bivšoj Jugoslaviji, a Bugarska nastoji dokazati potrebu svog ulaska u NATO svojom značajnom ulogom u eventualnom sprečavanju prodora fundamentalizma.

Imajući na umu takav razvoj situacije u novim demokracijama, nove evropske zemlje, suočene s vlastitim teškoćama, više su nego svjesne potrebe da se također uključe u cjelovit sustav sigurnosti.¹³ Rusija je već izrazila želju za ulaskom u NATO, a pitanje je vremena kad će to učiniti ostale zemlje.

Neriješeni problemi koji se mogu pretvoriti u sukobe ili pak situacija na tlu bivše Jugoslavije dostatna su upozorenja koja pozivaju na potrebu stvaranja sigurnosnog mehanizma koji neće biti ograničen samo na razvijeni dio Evrope i koji će moći djelovati na čitavom evropskom prostoru.¹⁴

¹³ U pokušaju da zainteresira zapadne institucije (EEZ i NATO) za uključivanje istočnoevropskih zemalja, poljski predsjednik Lech Walesa ponudio je model tzv. dvojnih organizacija, odnosno, kako ih je on nazvao: EEZ-A i EEZ-B, a isto tako i: NATO-A i NATO-B. U prvoj organizaciji — A — nalazile bi se sve sadašnje članice, dok bi druga organizacija — B — bila stvorena za istočnoevropske zemlje. *Polityka*, Warszawa 1992. 11. 4.

¹⁴ Radovan Vukadinović, Istočnoevropski sustav sigurnosti, *Politička misao* 1992, br. str. 73 — 88.

Iako se NATO ne želi izravno uključiti u takav nov razvoj, dosadašnja bilateralna suradnja i stvaranje Vijeća za kooperaciju s novim zemljama dokaz su prvih promjena. Jasno je da se NATO neće žuriti ni s pružanjem sigurnosnih jamstva, niti pak sa stvaranjem uvjeta koji bi omogućili realizaciju neke vrste pridruženog članstva. No opasnosti koje se nadvijaju nad novom Evropom, u rasponu od moguće zlouporabe nuklearnog oružja, pa do razbuktavanja rata na Balkanu, ili pak u azijskim dijelovima bivšeg Sovjetskog Saveza, dostatno su upozorenje da treba brže djelovati.

Dosadašnji *crisis management* sustav u okvirima KESS-a je nedostatan. Jugoslavenska kriza pokazala je sve njegove manjkavosti, a ni pojačana aktivnost EEZ nije bila u stanju spriječiti rat, niti ga brzo zaustaviti. Iz toga jasno proizlazi nužnost da se hitno izgradi sustav *crisis management* koji će biti djelotvoran i kojim će se služiti upravo nove zemlje koje će i donijeti najveći broj kriza u novu Evropu.

U zamišljenom idealnom scenariju novog sigurnosnog djelovanja trebalo bi težiti tome da KESS postane glavni okvir političke suradnje u kojem bi se razmatrala i temeljna pitanja evropske sigurnosti. KESS bi trebao biti i središte za sprečavanje izbijanja kriza i temelj *crisis managementa*, naravno, pod uvjetom da se stvori mehanizam koji neće robovati konsenzusu i koji će pak u prvi plan staviti pitanja zaštite sigurnosti pojedine zemlje, odnosno evropskog kontinenta.

Konkretni instrument vojnog djelovanja trebao bi biti NATO, proširen i razvijen na način da bude primjenjiv i upotrebljiv zemljama članicama KESS-a.

To bi bio jednostavan način da se stvori veza između KESS-a i NATO-a, da se izgradi jedinstven mehanizam političke i vojne akcije, i naposljetku, da se sačuva vojna struktura, koja bi se budući da i novim uvjetima više nema protivnika, mogla vrlo brzo naći pred ozbiljnim redukcijama, a možda postane upitno i samosvjesno postojanje.

Znakovito je da sve nove evropske zemlje izražavaju spremnost da sudjeluju u takvom novom sustavu evropske sigurnosti; u doba kada i tradicionalni evropski neutralci napuštaju politiku neutralnosti, očito je da samo panevropski sustav sigurnosti može biti učinkovit i koristan svim zemljama.

Nakon poratne podjele Evrope, hladnog rata i pokušaja odvajanja dva evropska dijela, u ovom novom razdoblju evropske povijesti sazrijeva uvjerenje da su otvorene granice približile zapadni i istočni dio Evrope. Nove evropske zemlje unose u Evropu nova traženja i očekivanja, ali svakako i značajnu mjeru nestabilnosti.

No, sve te probleme sada se može i treba rješavati u najširim panevropskim relacijama, jer je nemoguće odvojiti evropske zemlje ili pak izgraditi neku novu granicu poput Berlinskog zida i socijalističkih bodljikavih žica.

Izazov koji unose nove evropske zemlje je velik i složen, a razvijena Evropa mora pokazati da je spremna da se s njime suoči, čak po cijenu stanovitog smanjivanja nekih svojih oblika prosperiteta. Taj početni ulog, koji se nekima može činiti visok, dugoročno gledano, jedini može osigurati mir i prosperitet čitavom kontinentu.

Radovan Vukadinović

*THE POST-SOCIALIST EUROPEAN COUNTRIES AND THEIR
INTERNATIONAL RELATIONSHIPS*

Summary

The collapse of Socialism and the possibility of creating a new Europe have opened up an area for new thinking concerning the countries of Eastern and Central Europe. Optimistic views have been supplanted by a scepticism which clashed against the reality of new relationships in the post-socialist world. Only through developing democracy and accepting all democratic forms which have been a part of the West European political and economic life can Eastern Europe too become part of Europe. The author stresses that domestic means do not suffice and that no new country is able to achieve the aims that it has set to itself by using only its own resources. Without aid from the outside none of these countries can maintain the existing direction of its development nor, perhaps, its existing state borders. Observing the development of the new European states one concludes that their immediate aims are to maintain their direction towards Europe. That purpose immediately requires that all forms of existing and possibly future regional cooperation between the new states ought to be taken advantage of.